

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“МАЗЫРСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ УНІВЕРСІТЭТ”

НАДЗЁННЫЯ ПРАБЛЕМЫ
ЛЕКСІКАЛОГІІ І АНАМАСТЫКІ СЛАВЯНСКІХ
МОЎ

Зборнік
навуковых артыкулаў

25-26 мая 2006 года

Бібліотека БарГУ

0008 5591

Мазыр 2006

УДК 808.1:801.3
ББК 81-3
Н17

Адк. рэдактары: А.В.Солахаў, к.ф.н., дацэнт;
В.В.Шур, д.ф.н., прафесар

Рэдакцыйная калегія: В.Я.Барысенка, к.ф.н., дацэнт;
Н.А.Барысенка, к.ф.н., дацэнт; Л.В.Жураўская, к.ф.н., дацэнт;
Т.М.Казачэнка, к.ф.н., дацэнт; Л.А.Кацапаў, к.ф.н., дацэнт;
Б.А.Крук, к.ф.н., дацэнт; Н.І.Новік-Шчарбенка, к.ф.н., дацэнт;
С.І.Солахава, к.ф.н., дацэнт; М.М.Шаўчэнка, к.ф.н., дацэнт.

Рэцэнзент: У.І.Коваль, доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры агульнага, рускага і славянскага мовазнаўства
Установы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Друкуецца паводле плана навукова-практычных мерапрыемстваў
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
і загада па ўніверсітэту № 400 ад 17.05. 2006 г.

Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі
Н17 **славянскіх моў:** Зборнік навуковых артыкулаў / Адк. рэд.:
А.В.Солахаў, В.В.Шур; М-ва адук. РБ, Мазырскі дзярж. пед. ун-т. –
Мазыр: УА МДПУ, 2006. – 260 с.

ISBN 985-477-146-6

Зборнік артыкулаў прысвечаны праблемам лексікалогіі і анамастыкі
беларускай, украінскай, рускай і іншых славянскіх моў.

Прызначаецца навуковым работнікам, выкладчыкам вышэйшых і сярэдніх
навучальных устаноў, аспірантам, студэнтам.

УДК 808.1:801.3
ББК 81-3

ISBN 985-477-146-6

© Калектыў аўтараў, 2006
© Установа адукацыі “Мазырскі
дзяржаўны педагагічны ўнівер-
сітэт”, 2006

Кавалёва Л.Я. Уплыў англіцызмаў на развіццё сучаснай беларускай спартыўнай тэрміналогіі.....	218
Козловская М.М. Устойчивые сочетания в терминологии информатики и вариантность.....	219
Кручкова Л.А. 3 гісторыі спартыўных тэрмінаў <i>турнір, чэмпіянат, эстафета</i>	221
Лук'янюк Ю.М. Марфалагічны спосаб утварэння беларускіх філасофскіх тэрмінаў.....	222
Скачкова В.А. Дзеяслоўныя словазлучэнні ў справавай дакументацыі.....	224
Шавель В.М. Да праблемы стылістычнай дыферэнцыяцыі лексікі ў вучэбных выданнях.....	227
Шахоўская С.У. Прэфіксальная дэрывацыя ў беларускай фізічнай тэрміналогіі.....	229

ЛЕКСІКА І МОЎНАЯ АСОБА

Агароднікава С.В., Казарог З.П. Роля мовы ў фарміраванні асобы.....	232
Ахраменко П.Е. Безличные предложения и их функции в коммуникации.....	234
Вага Т.У. Антанімія як аснова сэнсавых сувязей (асацыяцый).....	236
Крук Б.А. Асавова-ўказальныя займеннікі як сродкі дадатковай сувязі састаўных частак бяззлучнікавага складанага сказа.....	238
Зайко С.С. Структурныя мадэлі фразеалагізмаў з займеннікамі <i>сябе</i> ў беларускай літаратурнай мове.....	241
Сідарэц В.С. Дзеяслоўная лексіка як крыніца папаўнення функцыянальных словаўтваральных сродкаў у беларускай мове.....	241
Тулинова О.А. Специфика образования прецедентных бэджевых текстов посредством тропов и стилистических фигур.....	242

ПРАБЛЕМЫ ВЫКЛАДАННЯ ЛЕКСІКАЛОГІІ І АНАМАСТЫКІ Ў ШКОЛЕ І ВНУ

Буренкова Н.В. Модель формирования у младших школьников навыка, связанного с грамматическими особенностями имени прилагательного.....	245
Писарук Г.В. Экспрессивы в знакомом тексте: как учить детей замечать их и понимать.....	247
Романченкова С.В. Организация работы по изучению цветовой лексики русских народных сказок в начальных классах.....	249
Шалатонова Н.П. Образовательная среда будущих специалистов в условиях местного диалекта при обучении литературному языку в начальных классах.....	251

ДА ПРАБЛЕМЫ СТЫЛІСТЫЧНАЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ ЛЕКСІКІ Ў ВУЧЭБНЫХ ВЫДАННЯХ

Мова як знакавая сістэма не залежыць ад абставін камунікацыі, аднак рэалізаваць свае патэнцыяльныя магчымасці яна можа толькі ў працэсе функцыянавання. Маўленне заўсёды абумоўлена пэўнай жыццёвай сітуацыяй, якая і вызначае выбар тых або іншых моўных сродкаў. Маўленчая актыўнасць чалавека, якая выяўляецца ва ўменні хутка зарыентавацца ў любой жыццёвай сітуацыі і, па сутнасці, з'яўляецца адной з істотных прыкмет сацыяльнай актыўнасці асобы, у значнай меры залежыць ад ступені засвоенасці асаблівасцей функцыянавання мовы ў розных сферах яе выкарыстання і ўжывання моўных сродкаў у залежнасці ад умоў, зместу і мэты выказвання.

Вельмі важна пры арганізацыі маўлення, каб асобы ў працэсе зносінаў строга захоўвалі агульнапрынятыя нормы мовы. Таму асаблівае значэнне набывае вывучэнне стылістычных адметнасцей беларускай мовы. Менавіта на стылістычным узроўні выяўляюцца разнастайныя лексічныя значэнні слоў і раскрываюцца іх шматлікія стылістычныя адценні, што ўласцівы многім словам у нацыянальнай мове. Таму стылістыка даследуе асаблівасці выкарыстання моўных сродкаў ў розных функцыянальных стылях мовы, прымаючы пад увагу пры гэтым разнастайнасць задач і функцыі мовы ў сучасным грамадстве. Цэнтральным паняццем стылістыкі, як вядома, выступае стыль маўлення¹. Менавіта стылі маўлення і ўяўляюць сабою разнавіднасці пэўнай моўнай сістэмы ў канкрэтных абставінах.

Аднак пытанне пра стылі маўлення застаецца яшчэ недастаткова распрацаваным. Таму, відаць, у сучасных школьных граматыках нярэдка змешваюцца тэрміны *стыль маўлення* і *стыль мовы*.

Агульнае паняцце пра стылі маўлення на ўроках беларускай мовы падаецца ў V класе. У VI–X класах, у адпаведнасці з праграмнымі патрабаваннямі, стылістычныя ўменні і навыкі, атрыманыя вучнямі ў V класе, удасканальваюцца на практычным матэрыяле. У XI класе тэарэтычныя веды пра функцыянальныя стылі абагульняюцца, паглыбляюцца пры вывучэнні раздзела “Стылістыка”. Аднак параўнанне заданняў да практыкаванняў, змешчаных у падручніках па беларускай мове для VI–X класаў 11-гадовай агульнаадукацыйнай школы, з задачамі па фарміраванні стылістычных уменняў і навыкаў вучняў, вызначаных праграмай, паказвае, што пераважная большасць гэтых заданняў зарыентавана на выпрацоўку толькі лінгвістычных уменняў, г.зн. распазнаваць фанетычныя, лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя адзінкі ў тэксце. Асаблівасці выкарыстання моўных адзінак у працэсе маўлення закранаюцца вельмі рэдка.

Так, у падручніку па беларускай мове для VII класа Г.Малажай, З.Заікі, Н.Чалюк (1998 г.) у раздзеле “Паўтарэнне вывучанага ў V–VI класах” змешчаны параграфы, тэматыка якіх, здавалася б, павінна дазволіць настаўніку на ўроку разам з вучнямі прасачыць спосабы рэалізацыі і ўзнiкнення ў кантэксце камунікатыўных і экспрэсіўных адметнасцей моўных адзінак: “Сэнсава-стылістычная роля і правапіс назоўнікаў”, “Сэнсава-стылістычная роля і правапіс прыметнікаў”, “Сэнсава-стылістычная роля і правапіс дзеясловаў”. Аднак стылістычная накіраванасць практыкаванняў абмежавана заданнямі тыпу: вызначце стыль тэксту, тып тэксту; дакажыце прыналежнасць тэксту да пэўнага стылю; перакажыце тэкст ў пэўным стылі. Матываванасць выкарыстання пэўных моўных адзінак пакінута па-за ўвагай. На наш погляд, вучням варты прапаноўваць наступныя заданні: ад назоўнікаў мужчынскага роду, дзе магчыма, утварыце формы назоўнікаў жаночага роду, вызначце стылістычную афарбоўку пэўных форм жаночага роду; у прыведзеных парамі сказах вызначце род выдзеленых назоўнікаў, растлумачце мэтазгоднасць выкарыстання гэтых форм роду; вызначце, якія сінанімічныя дзеясловы перадаюць значэнне ‘рух, перамяшчэнне ў прастору’, выявіце сэнсавыя адценні сінанімаў і іх стылістычную функцыю; словазлучэнні дзеяслова з залежным словам замяніце на сінанімічны дзеслоў, выявіце іх стылістычнае адрозненне і інш.

Важным з'яўляецца і фарміраванне ў вучняў уяўлення пра тое, што акрамя стылістычна нейтральнай лексікі ў мове, якая ўжываецца ва ўсіх відах вуснага і пісьмовага маўлення, не надаючы яму ніякіх стылістычных адценняў, існуе пласт лексікі, што з'яўляецца розным па характары і сферы свайго ўжывання і суправаджаецца ў слоўніках спецыяльнымі стылістычнымі паметамі.

З першымі стылістычнымі паметамі вучні знаёмяцца ў V класе пры карыстанні тлумачальным і беларуска-рускім слоўнікамі, змешчанымі ў канцы падручніка па беларускай мове:

маяра́н, -у, м. бат. Пахучая квяцістая расліна;

маяра́т, -у, м. юр. 1. У феадальным і буржуазным праве – парадак атрымання спадчыны. пры якім зямельнае ўладанне пераходзіць старэйшаму сыну ці старэйшаму ў родзе. 2. Паняцце. маёнтка, на які пашыраецца такое права;

няе́жны, -ая, -ае (абл.). Той, хто вельмі мала або пераборліва есць;

умля́ют, -а. м. Лінгв. Змяненне каранёвага галоснага гука пад уплывам суфіксальнага галоснага (у нямецкай мове).

форза́ц, -а, м. Спец. Падвайны ліст паперы, які злучае пераплёт з самой кнігай;

ла́зня, -і, ж... 2. перан. разм. Суровая вымова, наганяй;

ра́ут, -у, м. Уст. Урачысты, званы вечар, прыём;

ко́нік, зоолагіч. – кузнечик;

па́растак, ботаніч. – побег;

ту́к (разм.) – растопленный жир.

Аднак выкарыстаная ў гэтых слоўніках сістэма стылістычных памет нідзе ў падручніку не растлумачана. Больш таго, не ўжываецца і большасць стылістычных памет, пададзеных у падручніку: *лінгв., спец., юр., батаніч., заалагіч.* – у тлумачальным слоўніку для школ А.Баханькова, І.Гайдукевіча, П.Шубы (2002 г.). Такім чынам, парушаецца аднастайнасць тэрміналогіі ў выданнях, прызначаных для вучняў, якая павінна была спрыяць лепшаму засваенню значэння памет. Такія адпаведнасці сістэмы стылістычных памет назіраюцца і ў слоўніках, пададзеных у падручніках для 7-га і 9-га класа (гл. табліцу).

№ п/п	Стылістычныя паметы ў школьных падручніках	Наяўнасць або адсутнасць адпаведных стылістычных памет ў тлумачальных слоўніках А.Я. Баханькова, І.М. Гайдукевіча, П.П. Шубы	
		Мінск: Нар. асвета, 1990.	Мінск: Парадокс, 2002.
1.	Беларуская мова: Падруч. для 7-га кл. шк. З рускай мовай навучання / Г.М.Малажай, З.І.Заіка, Н.М.Чалюк. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: НМЦэнтр, 1998. Грамата. Уст. Каптур... 3. Дыял. Увочыць. Абл.	+ – –	+ – –
2.	Беларуская мова: Вучэб. дапам. для 9-га кл. шк. з рус. мовай навучання / Н.М.Гардзей, П.Л.Навіцкі, З.М.Тамашэвіч. – Мінск: НМЦэнтр, 2000. Арэ́ал. Спец. Чынны. Кніжн. Тлум. Разм. Дыктоўны. Абл. Атра́мант. Уст. Вётразь. Паэт.	– + + – + –	– + + – + +

Адрозніваюцца стылістычныя паметы, прапанаваныя ў школьных падручніках, і формай падачы:

з вялікай літары – *Лінгв., Спец*;

з малой – *абл., разм.*;

у дужках – *(абл.), (разм.)*;

без дужак – *Уст., Спец.*;

на бел. мове – *(разм.)*

у беларуска-рускім слоўніку

на руск. мове – *ботаніч.*

Адсутнічае адзінства ў падачы стылістычных памет у тлумачальных слоўніках для школ А.Баханькова, І.Гайдукевіча, П.Шубы розных гадоў выдання. Спіс скарачэнняў, выкарыстаных у тлумачальным слоўніку 1990 года выдання, змяшчае дванаццаць стылістычных памет: разм., кніжн., кстар., неадабр., іран., жарт., пагардл., высок., груб., нар.-паэт., лаянк., праст. У прадмове да слоўніка падаецца іх значэнне, але няма тлумачэння памет *лаянк.*, *праст.* У слоўніку 2002 года выдання адсутнічае стылістычная памета *лаянк.*, але з'явіліся паметы *паэт.*, *памянш.*, апошняя з якіх у прадмове не тлумачыцца.

Такім чынам, праведзеныя назіранні пацвярджаюць неабходнасць выпрацоўкі лінгвістамі адзіных падыходаў ў адлюстраванні стылістычна маркіраванай лексікі як ў слоўніках, так і разнастайных вучэбных дапаможніках, што, несумненна, мае важнае навукова-практычнае значэнне для сучаснай лінгвістычнай навукі.

Літаратура

1. Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы. – Мінск: Народная асвета, 1992.
2. Ляшчынская В.А., Станкевіч А.А. Практыкаванні па лексіцы і стылістыцы: Дапаможнік для настаўніка. – Мінск: Народная асвета, 1984.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Ф.Я.Баханькоў, І.М.Гайдукевіч, П.П.Шуба. – 1-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Нар. асвета, 1990.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Ф.Я.Баханькоў, І.М.Гайдукевіч, П.П.Шуба. – 1-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Парадокс, 2002.

С.У.Шахоўская (Беларусь, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

ПРЭФІКСАЛЬНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФІЗІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ